

ne. Sabem, tanmateix, que l'autor devia ser més gran que Ciceró i que gaudí de formació en les lletres gregues, que exercí de senador i probablement va escriure l'obra com a resultat de la seva experiència en els anys d'alliberament de les magistratures, entre el 86 i el 83, precedint el *De inuentione* i la reapertura d'escoles d'una retòrica poc abans desprestigiada entre els polítics romans.

El desconegut autor presenta, en el primer llibre, l'ofici d'orador, els gèneres de causes, les qualitats de l'orador i les fases de la composició del discurs, els mitjans de què cal servir-se, les parts del discurs i les seves característiques. En el segon, l'autor aprofundeix els temes del primer llibre i incideix sobre la manera de tractar les causes, las classes de proves i la forma d'organitzar-les, i s'atura a parlar del dret, la seva natura, la llei i les seves classes, derivant cap a l'argumentació correcta i la defectuosa. Després d'haver-se dedicat especialment a les causes judicials, el llibre tercer és destinat a les causes deliberatives i demostratives. El llibre quart afronta l'elocució apropiada des de les característiques essen-

cials d'elegància, agençament i dignitat fins a arribar a les figures de dicció.

Poca cosa queda desproveïda d'explicació sobre l'art de l'oratoria després d'un recorregut per aquest excel·lent manual de fa vint-i-un segles, al qual només faltava una bona edició catalana per a recuperar-ne la vigència entre filòlegs i advocats, entre escriptors i periodistes, entre estudiants i professors. I tant de bo que la joventut actual fos formada en un coneixement de l'art de la paraula com el que permet la *Retòrica a Herenni*. Era un llibre imprescindible i el professor Jaume Medina i la Fundació Bernat Metge han omplert aquest buit. Cal desitjar-los la bona sort, la bona difusió, la bona recepció que mereix aquest llibre clau, que ha estat resolt amb eficàcia filològica i elegància literària per part de l'autor i amb la dignitat editorial a què ens té acostumats la Fundació Bernat Metge.

Pedro L. Cano Alonso

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

COLLARD, J.; CROPP, M.J.; LEE, K.H. (eds.). 1997.

Euripides. Selected fragmentary plays (vol. I).

Warminster: Aris & Phillips Ltd., 2a ed., VIII + 280 p.

DIGGLE, J. (ed.). 1998.

Tragicorum Graecorum Fragmenta Selecta.

Oxford: Oxford Classical Texts, IX + 182 p.

La publicació dels dos volums gairebé en el mateix moment, i el fet que en ambdues edicions hi hagi referències creuades atès que els treballs en curs eren coneguts mútuament, ens ha semblat que obligava a donar-ne notícia de manera conjunta. És així que, mentre que diverses peces dels *Selected fragmentary plays* (=EurSFP) són treballs de fons elaborats per diferents estudiosos amb introduccions, text, traducció (en alguns casos és la primera que se n'ha fet a qual-

sevol llengua) i comentaris *ad hoc*, la labor de J. Diggle (=TrGFS) aspira fonamentalment a donar un text *studiosae iuuentutis in usum* revisat per ell —reexaminant novament els papirs malgrat disposar d'un bon precedent, com és l'edició de S. Radt per a Èsquil i Sòfocles— i aportant noves propostes (cf. p. V) a què haurem de fer referència més endavant.

Hem de felicitar, així mateix, l'esperada edició (encara parcial) no només dels frag-

ments euripidis, sinó de la totalitat de les peces del tràgic que està duent a terme, sota la direcció de C. Collard, l'editorial Aris & Phillips. Un cop d'ull, per exemple, a la bibliografia recomanada pel *Cambridge companion to Greek tragedy* (1997) deixa prou clar el magnífic nivell assolit per aquestes edicions amb comentaris exhaustius posant al dia i resolent molts problemes textuals i d'interpretació.

Ara bé, dels fragments que publica Diggle no en tenim els corresponents a *EurSFP* —i, per tant, n'haurem d'obviar la comparació— en les següents peces: *Alexandre*, *Antíope*, *Arquelau*, *Autòlic I*, *Hipsípila* i *Frixos I-II*. Alguns suplementes a l'*Alexandre* semblen donar entenedor que l'editor de *TrGFS* té una dèria especial per desbancar conjectures de Wilamowitz: fr. I. 12 στείχουσα], fr. III. 10 πρὸς i fr. IV. 8 ἴκοιτο δεμεῖρό <γ>. El mateix sembla succeir en l'*Antíopa* respecte als primers editors dels papirs: fr. IV.1 (οὐκοῦν). 2. 6. 10 i fr. V. 15 (μολεῖν, ja conjecturat per Ellis), 35, 39, 40, 41, 95. A la *Hipsípila*, per exemple, roquíssimes han estat les novetats (cf. v. 52), limitant-se a posar al dia els fragments del treball de G.W. Bond (1963). Cal advertir, però, que l'edició amb comentari d'aquesta peça elaborada pel grup «Cactus» (Φιλολογική Ὀμάδα «Κάκτου», 1997) no ha tingut pas bon acolliment (λάθη ὀρθογραφικά, λάθη τυπογραφικά [...] εἶναι, δυστυχῶς, πάρα πολλά —diu la ressenya a *Platon* 50, 1998, p. 306).

Posats a fer una valoració de les dues edicions conjuntament, tant *EurSFP* com *TrGFS* semblen no haver entès el problema d'haplografia d'un vers de l'*Erecteu* (v. 38): es tracta de la lectura restituïda per A. Martínez-Díez (Eur. *Erecteu*, Granada 1976, p. 120 i 185 *ad loc.*) ἐμὴν εἰ μὴ que amagava la glossa πλὴν. D'aquesta mateixa peça *EurSFP* ha adoptat les conjectures de Diggle a fr. III.2 (=369) συνοικῶν i IV.17 (=370) [τ' ἀνήρ, però no a IV.49 ἔνσοι]ν. Tots dos editors accepten la proposta de Martínez a IV.18 φέροι. Altres suplementes proposats per Diggle que s'han quedat a l'aparat crític són: IV.35 οὐ δ' Ἄιδα διήλθε

οἶμον, IV.37-38 ἀφῶ δάκρυα (Cropp deixa el text per impossible), IV.43 πόλις Πάλλαδος, IV.51 σεισιμῶν. En IV.62 *TrGFS* oblidava les ci. de Page i Martínez, i hom trobarà més propostes en *EurSFP* també per IV.81-82.

Ha estat enriquida amb noves conjectures la *Melanipa captiva*: a fr. I.21 (=494) és acceptada la proposta de Cropp δίκη, al fr. II.18 (=495) només incorpora el suplement Diggle γεμ[άδων ἔσχον βολάς, mentre que a II.30 Cropp conserva la lectura del papir, καλόν, i no ἄλλον, incorporat per Diggle. El vell suplement de Blass a II.31, Βοω]τός ha estat suplantat per παῖς ἀβ]τός a *TrGFS*, amb l'emudiment d'*EurSFP*. Altres conjectures de Diggle relegades a l'aparat crític: II.17 (τοῦ γάδριν), II.24 (ἤξαν π]ρός ἀ[λκίην) i II.32 (τοῦντεῦ]θεν).

Als *Cretencs* no hi ha hagut gaires acords entre les dues edicions: *TrGFS* indica una llacuna a I.18, fet que no reconeix *EurSFP* (=472); a II.3 sembla millor la proposta de Diggle, φορεῖ, que no la de Turner, φέροι, adoptada per *EurSFP* (=472b); a III.23 (=472e) no esmenta la proposta de Diggle, ὄνπερ ἠῦξαστο, i *EurSFP* adopta, doncs, la d'Austin, ὄν γ' ἐπηῦξαστο. Diggle va contra la llicència del papir a III.48, εἶρ]ξατ' en lloc de ἔρ]ξατ'. Poc creïble és la conjectura de *TrGFS* a II.3 τ[αυρωπὸν; més versemblant, però, és δάσκι]ος χαιτή δέμας a II.5.

Al *Cresfontes*, *EurSFP* acull la lectura de Diggle a I.29 ἀρχε]ις; no ho fa, però, a III.9 (=453), on Diggle afegeix <ῖθ>. Quant al v. 26 del primer fragment de l'*Estenebea* (=661 *EurSFP*), donant-lo ambdues edicions per corrupte, no creuríem fora de lloc suposar amb Korzeniewski que hi pot haver una llacuna. Al vers següent no veiem necessària la correcció a *TrGFS* d'ἀγρούς per ἀγρόν.

És encertat que *TrGFS* reculli la *Medea* de Neòfron, tal com fan també l'edició teubneriana de H. Van Looy (1992) i la de F.R. Adrados (1995) pel fet de tractar-se de la precursora directa de la famosa tragèdia euripídia. Trobem a faltar, però, els fragments de *Les Pelíades* d'Eurípides, tragèdia que està en la saga de la *Medea* i a la qual

D. Pralon va dedicar un estudi important en el volum col·lectiu editat per M. Menu, *Medée et la violence* (Toulouse, 1996: cf. p. 69-83). Se'ns fa estrany que aquesta peça tampoc no hagi de ser recollida en el segon volum dels *Selected fragmentary plays*.

Pel que toca als fragments d'Èsquil, espigolant algunes propostes originals de *TrGFs*, trobem a *Glauc marí* 15 integrat el vers $\kappa\acute{\alpha}\mu\pi\tau\omicron] \nu\theta'$ (diversament de Siegmann $\sigma\pi\acute{\epsilon}\rho\chi\omicron] \nu\theta'$) i als *Dictiulcs* fr. II (=47a Radt) 25 i 48 $\acute{\alpha}\lambda\pi\pi\alpha\varsigma$, 37 $\tau\acute{\alpha}\sigma\delta\epsilon$, 46 $\kappa\omicron\mu\iota\delta\omicron\sigma\eta$, 68 $\chi\acute{\alpha}\rho\iota\sigma\iota\nu$. No arriben a la dotzena les propostes que s'han quedat a l'aparat crític.

De Sòfocles, comparant amb l'edició de S. Radt, hem localitzat divergències en els següents versos dels *Sàtirs rastrejadors*: 41, 42, 45, 47, 226 ($\varphi\omicron\rho\omega\tilde{\nu}$, bé), 245, 267, 283, 303, 314, 332, 337. Una conjectura molt plausible ens sembla al v. 133, $\tau\acute{\iota} \kappa\omicron\tilde{\rho}\acute{\alpha}\tau\alpha$ $\sigma\acute{\epsilon}\iota\epsilon\iota\varsigma$, inspirada en Eur. *Bacch.* 185 (a la qual no deixa de petja E. *Cycl.* 75 malgrat no estar suportat pel metre). No veiem necessitat de modificar, al v. 272, el $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\nu$ $\delta\acute{\epsilon}$ ($\gamma\epsilon$ Vollgraf) de Wilamowitz que Radt qualifica de *probabilissime* per $\beta\rho\acute{\epsilon}\varphi\omicron\varsigma$ $\delta\acute{\epsilon}$; per què no $\alpha\upsilon\tau\omicron\nu$ $\delta\acute{\epsilon}$? Altres propostes inte-

ressants es troben en les hipòtesis a la *Niobe* (P. Parsons).

No entrarem a discutir aquí els principis que han pogut menar l'edició dels *TrGFs* a uniformar sistemàticament lliçons clares dels papirs, tot donant-los «color» jònic o dòric segons semblés al context: e. gr. Èsquil *Dict.* fr. II. 47. 54 ($\mu\alpha\tau\omicron\iota$); *Psychag.* 2 ($\lambda\acute{\iota}\mu\eta\eta\varsigma$); Sòf. *Sàtirs* 50. 171 i Eur. *Antiope* fr. V. 46 ($\eta\eta$); 77 ($\pi\rho\omicron\varphi\acute{\alpha}\nu\alpha\varsigma$); Sòf. *Sàtirs* 233, 235 ($\alpha\upsilon\tilde{\upsilon}\theta\iota\varsigma$). A aquest respecte, valdria la pena prendre en compte, a més de l'obra clàssica de G. Björck, les precaucions de F.R. Adrados (*Historia lengua griega*, §§ 172 i 208b) sobre què devia suposar la transformació d'un cor dialogant si pensem en el precedent dels usos lingüístics del vell Soló o de l'àtic arcaic. No veiem clar, en definitiva, la necessitat de modificar lectures unívokes i reiterades en textos papiracis.

A la prestigiosa col·lecció OCT, en fi, li restaria per fer ara una selecció dels fragments còmics.

Ramon Torné Teixidó
IES Matadepera (Barcelona)

ERDKAMP, P. 1998.

Hunger and the sword. Warfare and food supply in Roman Republican Wars (264-30 B.C.).

Amsterdam

Este libro, escrito por un profesor holandés de Historia Antigua durante una estancia de investigación en la Universidad de Cambridge, representa un nuevo hito en el análisis de la expansión romana por el Mediterráneo durante los tres últimos siglos de la República. Erdkamp pasa revista al papel del ejército romano no solamente como una fuerza de choque que adquiriría recursos al ir acumulando victorias, sino también en su faceta de extraordinario consumidor y, por tanto, necesitado de sólidos mecanismos de aprovisionamiento. En este ensayo de historia econó-

mica, en el que el fenómeno militar se asocia a un determinado *modus vivendi* esencial en el Mundo Antiguo, dos son los objetivos primordiales: el estudio pormenorizado de los mecanismos que garantizaban las provisiones de quienes participaban directamente en la guerra y, en segundo lugar, el impacto que esas mismas campañas tenían en la población civil, tanto en territorio enemigo como en el propio, y en este caso en Italia. Ambos puntos de vista tienen seguramente en común el hecho mismo de la guerra como fenómeno histórico y sociológico, sobre-